

POLGÁROSODÁS, ETNIKUM ÉS AZ UDVAR

A polgárosodás folyamata és az etnikumok társadalmi átrétegződése közötti összefüggés olyan kérdés, amely nem szorul hosszas elméleti fejtegetésre: az utóbbi kétszáz év története egyértelműen bizonyítja, hogy a kapitalizmus mindenhol és minden időben igyekezett saját képére átformálni a társadalmat. S ha a polgári társadalom így kialakult képe mégsem lett olyan egyszínű, mint amilyen az általános jellegzetességéből egyébként következett volna, az annak tulajdonítható, hogy a rendiségből–feudalizmusból öröklött struktúrák más és más formában és mértékben épültek be a kialakuló nemzeti társadalmakba, sajátos színfoltokat képezvén ki a polgári világ közép- és kelet-európai térképén. A múlt századi Európában a Habsburg-monarchia, majd Osztrák–Magyar Monarchia társadalmi különösen tarka képlet, mert itt a polgárosodás 12 olyan etnikumot érintett, amelyeknek a fejlettsége, hagyományrendszere és állami jogállása nagyon eltérő volt. Tovább bonyolódik a kérdésfelvetés, ha arról sem feledkezünk meg, hogy a különböző etnikumok területileg keveredve éltek. Ennek érzékeltetésére legyen szabad például a németek települési viszonyaira utalnom. Egy 1846-os statisztikai felmérés szerint a németek a Monarchia keretében 19 országban és önálló státussal bíró tartományban éltek, s csak két osztrák tartományban képeztek tiszta etnikai tömböt, máshol, így a cseh tartományokban, Magyarországon és Erdélyben, Bukovinában, Galíciában más népek között laktak ugyancsak eltérő arányokban és feltételek között¹. S mivel az egyes etnikumok polgárosodása korántsem alakult egyformán a 19. század második felében, indokoltnak látszik a kérdés néhány aspektusának összehasonlító áttekintése. Annál inkább, mivel a polgárosodás folyamata fejlesztette ki azokat a társadalmi erőket, amelyek más tényezők fellépésekor a Monarchia szétdarabolását kezdeményezték.

I.

A polgári átalakulás egyik fő tényezője bizonyosan Ferenc József császár és a Monarchia állama volt. Pedig, amikor 1848–49-ben az udvar kíméletlenül leverte azokat a polgári forradalmakat, amelyek hatalmát veszélyeztették, és amikor bevezette a katonai diktatúrát, a kortársak joggal gondolhattak arra, hogy a bécsi udvar megkísérli visszavezetni az országot az 1848 előtti állapotokhoz. Nem így történt. Hogy a „visszarendeződés” nem következett be, azt annak kell tulajdonítanunk, hogy az udvar levonta 1848–1849 némely tanulságát, például azt, hogy a Monarchia polgári fejlődése megállíthatatlan és szükséges. Tény, hogy 1848 vívmányai közül a polgári átrendeződésre vonatkozókat meg sem kísérelte visszavonni. Ezek között megemlíthetjük a rendiség lebontását, az egyén polgári egyenlőségét és mindenekelőtt a jobbágyság eltörlését biztosító törvényeket. Mint ismeretes, Magyarországon 1848. április 11-én, Erdélyben június 18-án, a birodalom osztrák felében pedig 1848. szeptember 7-én lépett életbe a jobbágyszabadító törvény. A magyarországi és erdélyi törvényt ugyan újra szabályozta az 1853-ban, illetőleg Erdélyre vonatkozóan az 1854-ben kiadott császári pátens, de ezek a kérdés lényegét nem érintették. A jobbágyszabadítással a birodalom legnépesebb társadalmi rétege elindulhatott a polgárosodás útján, ami döntő kihatással volt az egyes etnikumok nemze-

ti fejlődésére. Egyrészt, mert tömegek váltak személyileg szabad állampolgárrá, másrészt, mert egyúttal sokaknak tulajdonukba került a termőföldnek egy jó része, még akkor is, ha mind a 48-as törvények, mind az újrendezést szabályozó patensek a földesúri osztályok kezében hagyták a földbirtok jelentős részét.²

Másként viszonyult viszont a császári hatalom 1848 nemzeti függetlenségi törekvéseihez. Nemcsak a magyar szabadságharc cári segítséggel történt leverése mutatja ezt, hanem a császári oldalon harcolt népek azon petícióinak elutasítása is, amelyek valamiféle nemzeti autonómiát szerettek volna elérni a birodalmon belül. Az kétségtelen, hogy az abszolutizmus idején bizonyos mértékig ezek a törekvések is támogatásra találtak például a Schmerling-kormány idején, de csak abban a mértékben, amely beleillett az egységes és centralizált Monarchia létrehozásának a tervébe, amelyet a kiegyezésig nem adott fel sem az udvar, sem az osztrák politikai vezető réteg.

Az egységes birodalom ügyét kívánták előmozdítani azok a törvények, amelyek már 1850–1851-ben eltörölték a közbülső vámokat a birodalom különböző országai között. A közös vámterület, egyféle közös piac, ugyanakkor a kapitalizmus fejlődésének hosszú távon egyik legfőbb előmozdítója volt. Hasznát kezdetben elsősorban az iparilag fejlettebb cseh és osztrák tartományok ipara fölzötte le, míg a céhes kis- és kézműiparosok mindenhol rájuk mért csapást láttak benne, s nem alaptalanul,³ de azt is már régen tisztázta a történettudomány, hogy a magyar mezőgazdaság általa nyert piacot. Az érdekek kezdtek egymásra találni: az osztrák nagypolgárság, nagyiparosok és nagykereskedők, bankárok egyrészt, másrészt a magyar földbirtokosság könnyen felmérhették a nagy piac előnyeit, ez pedig a kiegyezés társadalmi alapjának létrejöttét jelentette. A politika síkján a kiegyezés felé terelte a fejleményeket a magyar passzív rezisztencia, valamint a birodalom külpolitikai helyzetének rosszabbodása. Ilyen körülmények közt az udvar változtatott eddigi politikáján, amely a gyengébb népeket támogatta a magyarok ellenében, amennyiben most hajlandó volt kiegyezni a magyar politikai vezető réteggel. 1867-től az Osztrák–Magyar Monarchia hosszú időre keretévé vált a benne élő népeknek. A kiegyezés társadalmi alapjáról szólva, emlékeztetünk, hogy a 48-as hagyományokhoz ragaszkodó magyar nép zömmel elutasította a kiegyezést, akárcsak azon etnikumok, amelyek az államiság vonalán kétségkívül háttérbe szorultak. Gondolunk a csehekre, románokra, szlovákokra. Más kérdés, hogy a kiegyezés létrejötte után minden etnikum próbálta megtalálni helyét az Osztrák–Magyar Monarchiában. A passzivitás feladásának lehetséges egy ilyen értelmezése is.

Mennyiben segítette a polgárosodást, s hogyan alakult a benne élő etnikumok polgárosodása, nemzeti fejlődése, és mennyiben változtak meg azok az erőviszonyok, amelyek a kiegyezés korában a különböző etnikumok között fennállottak? Úgy vélem, hogy olyan reális kérdésekről van szó, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia társadalmában keletkeztek. Ismeretes, hogy a történetírást régtől foglalkoztatják az említett problémák, de az adott válaszok szélsőségesen ellentétes véleményeket fogalmaztak meg. Ha az osztrák és a magyar történetírás bizonyos mértékig közelít is egymáshoz a Monarchia szerepének pozitív megítélésében, éppen a polgárosodás és civilizáció fejlődésben betöltött szerepét emelve ki, a cseh, szlovák, román és szerb történészek szinte egyöntetűen negatív képet alakítottak ki a kettős Monarchia történetéről.⁴

Az azonban a tények tiszteletben tartása mellett aligha lehet vita tárgya, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia két egymással szoros kapcsolatban álló, többpárti parlamentáris monarchia, jogállam volt. Talán reálunió volt – amint Csizmadia Andor megállapítja –, de mindkét fél állami szuverenitásának a megtartásával.⁵ Szekfű Gyula szerint

– és ezt nem cáfolta meg azóta sem a kutatás – Ferenc József őszintén elfogadta a 67-es dualizmust, végképp lemondott az összmonarchia történeti konstrukciójáról, s végig ragaszkodott az 1867-es alaptörvényhez.⁶ A dualizmus kori liberalizmus biztosította a leg-alapvetőbb emberi jogokat: a személyes szabadságjogot, a területi és társadalmi helyváltoztatás lehetőségét, a szabad munkaerő-vándorlást, a tulajdonjogot, a tulajdonvédelmet, a vállalkozás szabadságát, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítását, bizonyos megszorításokkal a gyülekezési és egyesülési jogot, a vallásszabadságot, a nemzetiségi egyenjogúságot, bár Magyarországon az egyetlen nemzet deklarálása sértette a nem magyar etnikumok nemzeti fejlődését, kollektív politikai jogait. Végül a Monarchia jog- és államrendje biztosított a benne élők számára egy hosszú békés időszakot, amelyben a polgári átalakulás végbement. Mint liberális polgári rendszer a gazdasági életet és modernizálódást a szabad verseny törvényeire bízta, de a fejlődés feltételeinek megteremtésével maga is előmozdította a nyugatibb és fejlettebb civilizációkhoz való felzárkózást, nevezetesen az infrastrukturális beruházásokkal: a vasúthálózat, a szilárd pénzügyi rendszer, a kiűnő postai hálózat fejlesztésével és működtetésével, valamint az iskolai oktatás bővítése és modernizálása által a Monarchia mindkét felében.

II.

A polgárosodás, amelyet az iparosodás és városiasodás, valamint a mezőgazdaság előrehaladása mutatott a kortársak számára, és amit az utókor is igazolt, nem egyformán terjedt ki a különböző területekre. Nagyon fejlett és elmaradott vidékek váltakoztak; a növekedés a Monarchia nyugati felében s a fővárosokban, Bécsben és Budapesten, valamint Prágában volt gyors ütemű, a lemaradás hátrányaiban a perifériák osztoztak. Ilyen volt például Galícia, Bukovina, a bánási határvidék, a Székelyföld és az erdélyi Mezőség. Nem viszi azonban előbbre a dualista Monarchia történeti kérdéseinek kutatását, ha szokványos módon csak a Monarchia vezető rétegeinek politikáját vagy egyszerűen a másik fél felelősségét emlegetjük a lemaradásokért, fejlődésbeli egyenlenségekért. Először is, a gazdaságpolitikát irányító liberalizmus az iparosításban az állam szerepét nagyon lecsökkentette. Emellett hatótényezőként kell számon tartanunk az örökölt sajátos társadalmi struktúrákat és az egyes etnikumokban meglévő vagy hiányzó készségeket-hajlamokat, s nem utolsósorban a földrajzi-természeti adottságokat is. Ahol nem volt nyersanyag, oda egy vállalkozó sem telepített ipart, ahol az ipari tevékenységre hajlamos munkaerő hiányzott, a vállalkozók általában nem láttak jövőt befektetéseik számára. Nagy város sem keletkezett ott, ahol – mint például az erdélyi Mezőségen – nincsen elegendő folyóvíz.

Ami a hajlamokat illeti: a kapitalizmus szelleme sem minden nemzetet vagy társadalmi réteget egyformán érintett meg.⁷ A polgárosodás alapozó szakaszában, de még a 19. század második felében is számarányukhoz mérten kevés kapitalista vállalkozó került ki a magyarok, lengyelek, románok, szlovákok, ukránok közül. A magyarság körében főleg a földbirtok, a nemesi cím és életforma, az állam- és közhivatal, ill. a katonai pálya jelentette azt a társadalmi presztízst, amely vonzerőt gyakorolt a fiatalokra. Amint Szekfű Gyula írta a *Három nemzedék* című könyvében, a volt privilegizált magyar osztályok „görcsösen ragaszkodnak az úri pályákhoz”, a nép pedig a maga gondjaival-bajjaival túlságosan el volt foglalva, semhogy nagyvállalkozásokra gondolhatott volna⁸. A faluból, az agrártársadalomból kiszoruló szegény ember a „fix”-fizetéses állás után sóvárgott, bármilyen kicsi is volt a kereset. Az erdélyi románok a földbirtokszerezésre össz-

pontosítottak, ebben vélték felfedezni a térnyerés, a megerősödés lehetőségét, s nem minden alap nélkül gondolkodtak így. Ez a helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a kapitalizálódó gazdasági élet által felkínált lehetőségeket a mozgékony, addig nagyrészt vidéki terménykereskedelemlre szakosodott, s így már a tőke minimumával rendelkező zsidóság tömegesen váljék nagyiparossá, nagykereskedővé, mindenféle nagyvállalkozóvá Magyarországon. Ez a folyamat a nyugati részeken is végbement, de itt ez nem vezetett a német és cseh nagypolgárság hátramaradásához. Erdélyben a zsidó vállalkozó mellett az örmények tanúsítottak különös vonzódást a kapitalista ügyletek s nagykereskedelem iránt. A szász székekben a nagyipart és a nagykereskedelmet is a szász polgári réteg uralta. Ezek az erdélyi kapitalizmus sajátosságai közé tartoznak.

Bár kétségkívül nem egyenlő arányokban, de a polgárosodás folyamata mégis minden etnikum gazdaságában és társadalmában jelentős változásokhoz vezetett. A statisztika adataira való egyoldalú hivatkozás itt félrevezető is lehet. Mert amikor a kutatás valamely etnikum lemaradását csak azzal próbálja bizonyítani, hogy például 1900-ban a galíciai ukrán társadalom 98,18%-át, a magyarországi románok 90,10%-át, a horvátok mintegy 86%-át az agrárnépesség tette ki, nem állít ugyan valótlanságot, de a kérdést mégis egyoldalúan állítja be. Ugyanis, mint közismert, a polgárosodás az agrártársadalmak parasztságának körében is több-kevesebb eredménnyel előrehaladt. 1900 körül – néhány kivételtől eltekintve – a román, horvát vagy szlovák parasztság sem csépelte gabonáját cséphadaróval, mint korábban, hanem korszerű gépi erővel⁹; s nem volt olyan eldugott település sem, ahol néhány tehető gazda ne emelkedett volna ki a parasztság tömegéből. Másrészt a bérből élők aránya is növekvőben volt, és ennek gyorsabb üteme okozta például a szlovák etnikum polgárabb jellegét az ukrán, horvát vagy román etnikumhoz viszonyítva. Ugyanakkor a parasztságnak egy rétege – igaz vékony rétege – részt vett a községi képviselő-testületekben, sőt az országgyűlési képviselőválasztásokon is. Az említett statisztikai adatok tehát csak annyit mondanak, hogy a horvát, román, ukrán etnikum társadalmi agrártársadalom maradt, de semmiképpen sem bizonyítékai a polgárosodás teljes elmaradásának. Az agrártársadalmak polgárosodásának vizsgálata tehát sajátos megközelítést és módszert kíván. Ha adekvát módon közelítjük meg a kérdést, kiderülhet, hogy például a szász agrárvidék Erdélyben a polgárosodásnak egy kedvezőbb formáját képviselte, mint mondjuk egy válságokkal küzdő, környezetromboló bányavidék.

Más kérdés az agrárjellegű etnikumok vezető polgári rétegének kialakulása. Ha ezek polgári osztályát a fokozottabban tagolódott etnikumok polgárságával hasonlítjuk össze, nem nehéz észlelni a különbségeket. Míg a nyitottabb magyar, német, cseh társadalom polgári osztálya etnikailag kevert, addig a román, szlovák, horvát polgári réteg alig vagy csak csekély arányban olvasztott magába más etnikai elemeket. Utóbbiak zárt társadalmak voltak, akárcsak az erdélyi szászoké, s polgárságuk, melynek nagy részét a népi származású értelmiség alkotta, jobban illeszkedett be a saját etnikumába, mint a nyíltabb társadalmak polgársága. És ez a nemzeti polgárság a saját parasztságának támogatására sokkal inkább számíthatott, mint az osztrák–német vagy a magyar polgári réteg. S mivel az agrártársadalmak polgárságának az ipar terén nem voltak esélyei, a földtulajdon-szerzés mellett a pénzüintézetek alapításában és működtetésében találta meg azt a területet és formát, ahol sikeres lehetett. De ezt a területet igyekezett a maga etnikai közösségében a maga számára biztosítani; a román bankok részvényeit, akárcsak a szászokéit, nem lehetett szabadon vásárolni, míg a magyar bankok részvényeit, az erdélyieket is értvén itt, bárki megszerezhetette, ha pénze volt. A román és szász bankok részvényei vagy

névre szóltak, vagy csak előzetes jóváhagyással cserélhettek gazdát, de az új tulajdonos is – néhány esettől eltekintve – csak román, illetőleg szász vagy német lehetett.¹⁰ Ismeretes, hogy az 1872-ben alapított Nagyszebenben működő Albina Bank határozta meg a román bankok politikáját s a nemzeti mozgalom gazdasági céljait. (Ennek a politikáját igyekszik most újra életbe léptetni a „Dacia Felix” nevű erdélyi bank.) A fent elmondottakból nem nehéz arra a következtetésre jutnunk, hogy a magyar vagy osztrák–német társadalomtól eltérően, melyek – hangsúlyozzuk – nyitottak voltak, más etnikumok mind a gazdasági életük, mind a vezető rétegük formálásában megőrizték zártságukat.

A társadalomtörténet a polgárosultság mértékét az ipari-forgalmi s különösen a városi népességnek az össznépelességen belül elfoglalt arányszámával szemlélteti. Ezeknek az adatoknak valóban nagy a bizonyító erejük, de teljesebb képet a kérdésről csak akkor kaphatunk, ha más, például a műveltségi mutatókat, az életszínvonalat és a civilizációs eredményeket is tükröző forrásokat is számba vesszük. Természetesen itt erre nincsen lehetőségünk, így meg kell elégednünk a főbb mutatók megemlékezésével.

Az 1910-es statisztikai felmérés szerint az Osztrák–Magyar Monarchia összes ipari-forgalmi népességének 37,33%-a német volt, holott arányuk az összes népességben csak 24,24%-ot tett ki, a cseh ipari-forgalmi népesség 19,42%-os arányt képviselt, szemben az össznépelességen levő 13,01%-os arányszámával. A magyarság részesedése az ipari népességben 19,19%, aránya viszont a Monarchia összességében 20,34% volt. A Monarchia összes ipari-forgalmi népességének 9,17%-a volt lengyel, míg az össznépelességen belül a lengyelek aránya 10,4%. Az összes többi etnikum az össznépelességen belüli arányánál jóval kisebb mértékben vett részt az ipari-forgalmi foglalkozásokban.¹¹

Ha az ipari foglalkozások aránya csak egy, bár lényeges mutatója a polgárosodásnak, a várost okkal tartja a tudomány a polgári átrendeződés központjának, a városiasodás mértékét pedig a polgári fejlődés legfontosabb fokmérőjének, mert itt zajlottak le azok az összetett folyamatok, amelyeknek végeredménye a szó legátfogóbb értelmében vett polgárosodás. A városokba igyekezett a vidéken nem érvényesülő népi és polgári elem egyaránt. Következésképpen a városok növekedése jóval meghaladta a vidéki lakosság számszerű gyarapodásának ütemét. Magyarország városai 1880–1910 közt 1 400 000 fős bevándorlási többlettel gyarapították lakóik számát. Budapest lakossága pedig 1869-től 1910-ig 225%-kal nőtt¹², mondanunk sem kell, hogy nem a korábbi városi népesség természetes szaporodása által, hanem a vidéki lakosság beköltözése következtében. Kérdés, hogy ez a nagyarányú városiasodás és polgáriásodás milyen változásokat eredményezett a különböző etnikumok egymáshoz viszonyított számarányán. És ezzel máris elérkeztünk az asszimiláció sokat kutatót és vitatott kérdéséhez. Melyik etnikum gyarapodott, melyik fogyott általa. Természetesen nem lehet feladata ennek a hozzászólásnak a kérdés nagy és kiváló irodalmának áttekintése,¹³ hiszen arra nincsen elegendő terünk. Ehelyett utalni szeretnénk néhány jellemző adatra, folyamattényre.

III.

Induljunk ki abból a tényből, hogy 1851–1910 között a Monarchiában élő valamennyi etnikum népességének abszolút száma növekedett, és ez önmagában is figyelmet érdemel, ha arra gondolunk, hogy Trianon óta a szomszédos országokhoz csatolt területeken a magyarság és németiség abszolút száma is, aránya is néhány évtized kivételével csökken. Mindkét tény feltétlen kapcsolatban állt és áll az illető korszak államainak belső helyzetével. Ismételten hangsúlyozom, hogy minden jelentős etnikumnak növekedett a népes-

ségszáma; a növekedés arányaiban azonban nagy eltolódások figyelhetők meg, és ez már az egyes etnikumoknak a Monarchia erőviszonyaiban elfoglalt helyére is kihatott: voltak etnikumok, amelyek erősítették arányaikat, mások viszont visszacsúsztak az arányszámok mérlegén. Íme a növekedés százalékos arányszámai az Osztrák–Magyar Monarchiában 1851–1910 között¹⁴:

Etnikum	Növekedés	Aránya a Monarchiában	
	1851–1910 között (%)	1851	1910 (%)
1. Lengyel	114	6,6	10,3
2. Magyar	107	15,5	20,6
3. Cseh	62	12,8	13,3
4. Német	52	25,1	24,5
5. Olasz	48	?	?
6. Szerb és horvát	38	8,8	7,8
7. Kárpátukrán	36	9,4	8,2
8. Román	31	7,8	6,6
9. Szlovák	11	5,9	4,0
10. Szlovén	10	3,7	2,6

A fentiek szerint 1851–1910 között a Monarchiában a legnagyobb arányú növekedést sorrendben a lengyelek (114%), a magyarok (107%), a csehek (62%) és a németek (52%) érték el, míg a gyarapodás 51%-on aluli volt az olasz (48%), szerb és horvát (38%), ukrán (36%), román (31%), szlovák (11%) és végül a szlovén (10%) etnikum körében. Következésképpen javult a népességi aránya a lengyeleknek (6,6%-ról 10,3%-ra), a magyaroknak (15,5%-ról 20,6%-ra), a cseheknek (12,8%-ról 13,3%-ra), míg az összes többi etnikum viszonylagos népességi súlya visszaesett. A németeké (0,6%-kal), a szerbeké és a horvátoké (1%-kal), az ukránoké (1,20%-kal), a románoké (1,2%-kal), a szlovéneké (1,1%-kal).

Az örömdetesen fellendült demográfia-történeti kutatás tisztázta, hogy a lengyelek, magyarok és csehek az átlagosnál jóval nagyobb arányban történt számszerű és aránylagos növekedését csak részben okozta az a többiekénél kedvezőbben alakult természetes szaporodásuk. A magyarok és csehek arányszámának növekedéséhez az is hozzájárult, hogy a századfordulón különböző nagyságrendben fellépett kivándorlásban például kisebb arányban vettek részt, mint a szlovákok, románok vagy németek. A növekedési többlet nagyobb részét azonban – amint a kutatás tisztázta – az asszimiláció okozta. Ebben pedig a városoknak volt döntő szerepe. Néhány példa talán elégséges a kérdés lényegének érzékeltetésére. Amíg Prága lakosságának közel a fele a 19. század elején német volt, addig 1900-ban a cseh főváros lakosságának több mint 92%-a cseh nemzetiségűnek vallotta magát. Itt tehát a német (és a zsidó) elem asszimilálódott a cseh nemzethez. Budapest lakosságának 1880-ban 56,8%-a vallotta magát magyarnak, 1900-ban már közel 80%-a, viszont ebben az időben a német anyanyelvűek száma 34,2%-ról 14,2%-ra, a szlovákoké 6,2%-ról 3,5%-ra csökkent. A magyar fővárosba tömörülő zsidóság is a magyar anyanyelvűek számát gyarapította: 1869-ben 44 890 izraelita vallású főt tartottak nyilván, 1900-ban 168 985 személyt¹⁵. A példák szaporíthatók a vidéki nagyobb városokkal, például az erdélyiekkel, ahol német, örmény és román etnikai elemek is asszimilálódtak

a magyarsághoz, viszont – és ez a kérdés másik oldala – egyes vidékeken (Mezőség, Kolozs megye, Alsó-Fehér) a falusi magyarság elrománosodása folytatódott. Az asszimiláció spontán, illetőleg erőszakos voltára helyhiány miatt nem térhetünk ki. Annyit azonban el kell mondanunk, hogy a magyar asszimiláció döntően nagyobb része nem erőszakos asszimiláció volt, hanem a polgárisodás, városiasodás velejárója. Hogy egyes kormányzatok, például a Bánffy-kormány nem riadtak vissza az asszimiláció erőltetésétől sem, közismert. Aminthogy azok eredménytelensége is. Globálisan szemlélve a természetes szaporulat, a kivándorlás, valamint az asszimiláció következtében történt etnikai–nemzetiségi arányváltozásokat, a szakirodalomra hivatkozhatunk, amely szerint a németiség tért veszített a Monarchia osztrák felében is és Magyarországon is, viszont a csehek, lengyelek erőgyarapodásra tettek szert. A polgárosodás itt tehát együtt járt a cseh, lengyel, kisebb mértékben a többi szláv etnikum nemzeti jellegű átalakulásával, megerősödésével az osztrák–németiséggel szemben, amely Jászi Oszkár szerint „nem tudott választani a nagy német és az osztrák–német állameszme között”.¹⁶

A 19. század második felében, különösen pedig a dualizmus idején a magyarság is megerősödött. Aránya Magyarországon népességében a korábbi 44%-ról 55%-ra, Erdélyben 28%-ról 34%-ra növekedett.¹⁷ Igaz viszont, hogy 1850-ben a zsidó s részben a cigány lakosságot is külön etnikumként tartotta nyilván a statisztika, viszont később, így 1910-ben is, ezeket a magyar anyanyelvűek közé vették fel, ami a két arányszám összehasonlításánál számításba veendő. De a számok mindenképpen arra mutatnak, hogy a Monarchia két fele közül Magyarország demográfiai helyzete kedvezőbben alakult, mint Ausztriáé, és a fejlődés perspektívája is számára látszott jobbnak demográfiai szempontból. De túlságosan leegyszerűsítene a kialakult helyzetet, ha nem vennék számításba az ellentétes folyamatokat is: a dualizmus hosszú, békés évtizedeiben megerősödtek a Monarchia más népei is, s nemzeti polgárságuk egyre nehezebben viselte el a politikai önállóság hiányát. Ez pedig az egész Monarchiában nagyon felfokozta a szét hulló tendenciákat. A közös uralkodó Ferenc József ugyan végig kitartott 1867 mellett, és ehhez nem lett hűtlen a magyar politikai vezetés sem, de a világháború kitörésével kialakult új nemzetközi helyzetben ez a szövetség már nem menthette meg az Osztrák–Magyar Monarchiát.

A Monarchia és a dualizmus történetét különböző módon lehet értékelni, de azt aligha lehet elvitatni, hogy keretei között minden etnikai és nemzeti közösség több vagy kevesebb fokkal fennebb lépett a civilizáció lépcsőjén.

Jegyzetek

- 1 Handbuch der Österreichischen Kaiserstaates. Wien, 1852. 269.
- 2 *Varga János*: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp. 1971. *Egyed Ákos*: A jobbágyrendszer megszüntetése 1848-ban Erdélyben. In: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. *Barițiu, George*: Scrieri social-politice. București, 1962.
- 3 A magyar kereskedelmi és iparkamarák álláspontja: A magyar kereskedelmi és iparkamarák története 1850–1896. Bp. 1896. 52.
- 4 A Történettudományi Bizottság vitája a dualizmus kora történetének egyes kérdéseiről. In: Századok, 1962. 1–2. sz. Der österreichisch–ungarische Ausgleich von 1867. Red. *Peter Berger*. Wien–München, 1967. Româniile din Transilvania împotriva dualismului austro–ungar. Cluj, 1978.
- 5 *Csizmadia Andor*: A dualizmus időszakának állama (1867–1918). In: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 1986. 34. *Gonda Imre–Niederhauser Emil*: A Habsburgok. Bp. 1977. 243–271.
- 6 *Szekfü Gyula*: Három nemzedék. Bp. 1920. 236.

- 7 *Weber, Max*: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Bp. 1982.
- 8 *Szekfű Gyula*: i. m. 214.
- 9 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. III. Bp. 1900.
- 10 *Egyed Ákos*: Változás és hagyomány Erdély gazdasági és társadalmi szerkezetében a kapitalizmusban. In: Falu, város. 188–189.
- 11 Hanák Péter adatsora I. Magyarország társadalmi a századforduló idején. In: Magyarország története 1890–1918. Bp. 1978. 434.
- 12 *Thirring Gusztáv*: A magyar városok statisztikai évkönyve. Bp. é. n. 55.
- 13 *Balog Pál*: Népfajok Magyarországon. Bp. 1902. *Szekfű Gyula*: i. m. *Szabó István*: A magyarság életrajza. Bp. é. n. (1941). *Jászi Oszkár*: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Bp. 1983. 363.
- 14 *Katus László*: Nemzetek és népszaporulat. In: Magyarok a Kárpát-medencében. Összeállította és szerkesztette: *Glatz Ferenc*. Bp. 1988. 172.
- 15 *Thirring Gusztáv*: i. m. 65., 96.
- 16 *Jászi Oszkár*: i. m. 363–364.
- 17 Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 64. Bp. 1920. L. még: Erdély története 2. Szerk. *Szász Zoltán* Bp. 1986. 1575.